

ՌՈՒԲԷՆ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ

Բանասիրական գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր

ՀԱՅՈՑ ԳԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ԹԵՄԱՆ ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ԱՐԴԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հայոց ցեղասպանությունն ուրանալու եւ ժխտելու Թուրքիայի պաշտոնական քաղաքականությունը դրսևորում է տարբեր ոլորտներում: Բացառություն չէ նաեւ գեղարուեստական գրականությունը: Հայոց ցեղասպանութեանը յաջորդող տարիներին թուրքական գրականությունը եւս հետեւելով այդ պարտադրանքին՝ կամ լռություն է պահպանել, կամ սատարել է ցեղասպան քաղաքականութեանը: Սակայն արդէն 1950-ական թուականներից ընդդիմադիր թուրք գրողներից ոմանք իրենց ստեղծագործություններում սկսում են անուղղակի կամ ակնարկներով խօսել հայերի կոտորածների, տեղահանութեան մասին: 2000-ական թուականների կէսերից, Թուրքիայի արտաքին եւ ներքին քաղաքական որոշ փոփոխությունների արդիւնքում, թուրքական գրականութեան մէջ հայկական նիւթն սկսում է ուշագրաւ զարգացում ապրել: Դա պայմանաւորուած էր Հայոց ցեղասպանությունը վերապրած եւ բռնի իսլամացուած հայուհիների անձնական յիշողությունների ու ողբերգությունների հրատարակմամբ: Այս յուշագրական ստեղծագործությունները աշխուժացրին Թուրքիայում Հայոց ցեղասպանութեան վերաբերեալ քննարկումները եւ բացեցին խնդրի մէկ այլ կողմ. ցեղասպանութեան տարիներին հայուհիների առեւանգումներն ու բռնի իսլամացումը, որը եւս ցեղասպանութեան անհերքելի ապացոյցներից է: Հրատարակուած մէկ տասնեակից աւելի յուշագրական վէպերն ու վիպակները, որոշ ժամանակ անց իրենց տեղը զիջեցին աւելի ցածրարժէք ստեղծագործությունների: Սակայն յընթացս տարիների նիւթը կորցրեց իր ճանաչելիությունը եւ դուրս եկաւ գրական գործընթացներից:

RUBEN MELKONYAN

Prof. Dr.

TÜRK ÇAĞDAŞ EDEBİYATINDA ERMENİ SOYKIRIMI KONUSU¹

Edebiyatın büyük oranda toplumu ilgilendiren anlık ve güncel sorunları irdelediği ve onları ön plana çıkardığı bilinen bir gerçektir. Lâkin, bununla birlikte, ülke içinde ve toplum bünyesinde hüküm süren ortamın, edebi konuların seçimi konusunda etkili olduğunu da belirtmek gerekir. Bu açıdan, 20. yüz yıl Türk edebiyatının da, tabu olarak kabul edilen bazı konulara karşı genel olarak benzer tutum takındığına şahit olmaktayız. Bu konular arasında Ermeni konusunu da sayabiliriz. Türk edebiyatının, yakın zamanlara kadar bireysel ve yüzeysel bazı değinmelerin haricinde, Ermeni konusuna yeterince ilgi göstermemiş olduğunu söylemek mümkündür.

20. yüz yıl Türk edebiyatında Ermeni konusuna “değinmeler”.

Genel bakış

Her ne kadar tutucu veya milliyetçi yönelimli Türk yazarların Ermeni konusuyla ilgili duyarsızlığını, dahası, genel olarak azınlıklara ve özel olarak Ermenilere karşı düşmanca tutumlarını, onların ideolojileriyle açıklamak mümkün olsa da², ilerici ve sosyalist olarak kabul edilen Türk yazarların sessizliğini en azından garip olarak adlandırabiliriz. Geçen yüz yılın 30’lu yıllarında Türk edebiyatında şekillenen sol-sosyalist yönelimin bilhassa 40-50’li yıllarda parlak gelişimini göstermiş olduğu bir gerçektir. Eleştiri ve sosyal gerçekçilik yönelimi açısından eserler veren, insanların çeşitli hakları için mücadele eden, sosyal ve cinsel ayrımcılığı tenkit eden bir dizi eserlerde dahi Ermenilerle ilgili sorunlara yönelik yaklaşımlara gayet ender

^{1*} *Ստացուել է՝ 3.02.2023, գրախօսուել է՝ 18.02.2023: էլ. հասցէ՝ rubenmelk@gmail.com: հմքազիր՝ Նաիրա Պողոսեան:*

² Eleştirmen Ömer Türkeş, modern Türk edebiyatında, Türkler haricindeki tüm milletlerin düşman olarak gösterildiğini belirtmektedir. Menfi kişilik yaratmanın en yaygın ve kabul gören şekli şahsın Türk olmadığını belirtmekte yatmaktadır. Bk., Ertan O., Ermenileri “ötekileştiren” edebiyat ve “Hayatta Kalanlar”, Agos, 08.02.2008.

rastlamaktayız, o da yukarıda belirttiğimiz gibi yüzeysel ve çoğu kez dolaylı olarak. Türkiye’de hüküm süren şartlar altında bu belki de anlaşılır bir durumdu, belki şartlar el vermiyordu, belki de bu durum bilgisizlikten kaynaklanıyordu. Bu arada, Hrant Dink’le gerçekleşen sohbet esnasında tanınmış yazar Vedat Türkali “*Bizim kuşağımız neler olduğunu bilmiyordu*”³, derken bu bilgisizlik sorununa değinmektedir. Türk aydınlarının ve genel olarak toplumun bilgisizliği hakkında konuşurken konuyla ilgili Hrant Dink’in sözlerinden de bir alıntı yapmak istiyoruz. “*1915 sonrasında Türkiye toplumu, o dönemde neler yaşandığını köylüsüyle kentlisiyle çok iyi biliyordu. Pek çoğu, bire bir tanık olmuşlardı yaşananlara. Yaşananlar kötü ve acıydı ve bunun için de susmak gerekiyordu. Bu konuşmama üzerine gelip çöken resmi devlet tutumu suskunluğu da resmileştirdi. Bu konu tabu haline getirildi. Sadece muhafazakâr insanlar değil, kendini devrimci olarak gören insanlar da bu konuda iki çift söz edemez hale geldiler. Nazım Hikmet’in şiirlerinde Ermeni sorununa ilişkin tek bir satır yer alır; o kadar*”⁴.

Gerçekten de, solcu yazarların bilgisizliğini belki de bahane olarak kabul edebilmek mümkün, yine de bu açıklama yeteri kadar tatmin edici değil. Lâkin, her halükârda bazı Türk yazarlarda –genellikle sol cenahtan- arada bir, satır aralarına serpiştirilmiş olarak, Ermeni konusuyla ilgili yaklaşımlara rastlamaktayız. Örneğin, toprak temasıyla çok ilgilenmiş olan tanınmış ve yetenekli yazar Yaşar Kemal, Ermeni soykırımından ve tehcirinden sonra sahipsiz kalmış Ermeni topraklarının paylaşılması konusuna değinmiştir. Mesela, “Akçasaz”ın ağaları” romanının kahramanlarından Muallim Rüstem’i şu şekilde tasvir etmektedir: “*Kaçıp kurtulmaya çalışan Ermenilerin, gecenin karanlığında, bir kartal gibi üstlerine inen, hepsini doğrayıp köprüden attıktan sonra heybe heybe altınlarını alan, onu da götürüp Adana paşasına veren oydu*”⁵. Bundan başka, “Yağmurcuk Kuşu” adlı eserinde şu satırlar yer almaktadır. “*Annesi, İsmail Ağa’ya şöyle öğütler: “Bir de senden dileğim, oğlum, o kasabaya gidersen, o Ermenilerden kalma evleri, tarlaları kabul etme. Sahibi kaçmış yuvada, öteki kuş barınamaz. Yuva bozanın yuvası olmaz. Zulüm tarlasında zulüm biter*”⁶.

Yukarıda belirtildiği gibi, tanınmış Türk komünist şair Nazım Hikmet de bir-iki satırla Ermeni sorununa değinmiştir, örneğin, onun “Çolak İsmail” şiirinde aşağıdaki satırlara rastlamaktayız:

3 ÇİLİNGİR O., Türk romanında 1915 ve örnek eserler (2), Agos, 11, 01, 2008.

4 KAPLAN S., 1915’te ne oldu, İstanbul, 2005, ikinci baskı, s. 77-78.

5 ÇİLİNGİR O., Türk romanında 1915 ve örnek eserler (5), Agos, 01, 02, 2008.

6 KEMAL Y., Yağmurcuk Kuşu, İstanbul, 1980, s. 95.

İsmail’i seferberlikte, yaşı on altı olduğu halde,
 Tutup askere gönderdiler.
 Domuzuna yığitti.
 Yozgat taraflarına jandarma gitti.
 Ve Ermeniler kesilirken
 Kana battı göbeğine kadar⁷.

Nazım Hikmet’in bir diğer, “Akşam gezintisi” şiirinde ise aşağıdaki satırlara rastlamaktayız:

Bakkal Karabet’in ışıkları yanmış.
 Affetmedi bu Ermeni vatandaş
 Kürt dağlarında babasının
 Kesilmesini
 Fakat seviyor seni,
 Çünkü sen de affetmedin
 Bu karayı sürenleri Türk
 Halkının anına⁸.

Türk bilim adamı Halil Berktaş bu düşünceleri irdeleyerek, haklı olarak, resmi devlet yöneliminin tersine, sıradan halkın hafızasında bu olaylarla ilgili anıların saklı bulunduğunu belirtmektedir. Berktaş, bugün de bazı evlerde duvardan asılı kılıçlar olduğunu ve bunlarla ilgi olarak da üzerindeki kanın Ermeni kanı olduğunun belirtildiğini, üstelik, bazı insanların bu olgudan büyük gurur duyduklarını, diğerlerinin ise utandıklarını eklemektedir⁹.

Ermenilerin islamlaştırılması ve bu konunun Türk edebiyatına yansımaları

Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu’nun gayrimüslim milletlerinden biri olarak düzenli şekilde ve değişik zamanlarda farklı yoğunluklarda seyreden, zorunlu islamlaştırılma dalgalarına maruz kalmışlardır. Ermeni soykırımı yıllarında da cebri

7 BERKTAY H., Nâzım, Ermeni kıyımı, bir kolej hikâyesi, Taraf, 12.1.2008.

8 A.g.m.

9 A.g.m.

islamlashtırılma hadiselerinin vuku bulmuş olduğu bilinen bir gerçektir. Zorla islamlashtırılmış Ermeniler arasında kadın ve çocuklar büyük bir oran teşkil etmektedirler. Bu ihtida sürecinde devletin olduğu kadar toplumun belli katmanlarının da önemli bir rol oynamış oldukları bilinmektedir. Ermenilerin islamlashtırılmasının sebep ve ayrıntılarına fazla girmeden, bilhassa tehcir edilen Ermeni kadınların ve çocukların kaçırılması ve islamlashtırılmasında, nadiren görülen insancıl tarafını da gözardı etmeden, belirgin olarak ön plana çıkan ekonomik rolü belirtmek istiyorum. Tüm bunların sonucu olarak bugün Türkiye’de, Ermeni orijinine, özellikle Ermeni nineslere sahip bir toplum katmanı oluşmuş durumdadır. Konuyla ilgili olarak Hrant Dink “Bugün Anadolu’yu dolaştığınızda hemen her yerde, birçok ailelerde ‘Benim ninem de Ermeniydi’ diyenlere rastlayabiliyorsunuz”¹⁰ demiştir.

Günümüz Türkiye’sinde, insanların Ermeni ninesi olması durumu öyle yaygın bir hal almıştır ki, bu durum modern Türk belge edebiyatına malzeme sağlamaktadır. Son yıllarda Türkiye’nin gündemine yerleşen, soykırımdan sağ kalmış ve islamlashtırılmış Ermeni kadınların hikâyeleri, son on-yirmi yıl içinde geniş bir yaygınlığa ulaşan sözlü tarih (*oral history*) dalının bir bölümünü oluşturmaktadırlar¹¹. Ermeni etnograf Marutyan’a göre, sözlü hikâyeler özellikle toplumun sessiz ve göz ardı edilmiş üyelerinin seslerini duyulur hale getirmektedir¹².

Günümüzde, modern Türk edebiyatında, 1915’te kaçırılmış veya mucize eseri kurtulmuş ve islamlashtırılmış Ermenilerin, bilhassa da kadınların konusunu işleyen bir hareketin, bir akımın başlamış olduğunu ifade edebiliriz. Yayınlanan kitapların özellikle belgesel niteliği göze çarpmaktadır. İslamlashtırılmış Ermeniler konusunun ele alınabilme imkânları hakkında konuşulurken, çoğunlukla, Türkiye’nin Avrupa entegrasyon sürecinde beliren bazı hürriyetlere atıfta bulunulmaktadır, lâkin konunun kitleleşmesindeki temel itici gücün, islamlashtırılmış Ermenilerin haleflerinin -daha kesin olarak torunlarının- olduğu kabul edilmektedir¹³. Bu acı hikâyelerin çoğu insan tarafından bilinmiş ve halkın hafızasında devamlı olarak saklanmış olmasına karşın Türk edebiyatı ancak son yıllarda bu konuya eğilmektedir. Türk edebiyatının uzun yıllar bu konuları neden sanat teması olarak ele almadığının ise birçok sebebi vardır. Bu sebeplerden başlıcaları konunun kapalı ve tabu olmasıdır.

10 Kayıt dışı çocuklar akrabalarını arıyor, Sabah, 07,09,2005.

11 MARUTYAN H., “Milli kimlik inşasında hafızanın rolü” (Ermenice), Yerevan, 2006, s.71.

12 A.g.e., s. 72.

13 BAŞYURT E., Ermeni Evlatlıklar: Saklı Kalmış Hayatlar, İstanbul, 2006, 2-inci baskı, s.11.

Kitap piyasasında bugün, kahramanlarının karmaşık ruhsal dünyalarıyla, zorla islamlaştırılmış Ermeni kadınların olduğu bazı belge-roman niteliğinde eserler bulunmaktadır. İslamlaştırılmış Ermeni kadını kişilikleri arasında belli farklılıklar olmasına rağmen bazı genel çizgiler de göze çarpmaktadır. Özellikle dikkat celbeden durum, bu kadınların, tüm yaşamları boyunca kurtulamadıkları travmatik anıları genellikle hayatlarının sonlarına doğru seslendirmeyi yeğlemiş olduklarıdır. Diğer bir deyişle, onlar bu acıyı belki korkudan, belki de çocuklarına acı vermek istemediklerinden dolayı hayatları boyunca saklamışlardır. Acılarını saklamalarının bir diğer sebebi ise bu acıyı paylaşabilecek uygun bir sırdaş bulamamış olmalarıdır. Benzer hikâyelerin bir diğer ortak yönü ise, hayatı boyunca gizli tutulmuş bu travmatik anıları anlatarak onlar, belki de bilinçaltında, bu yükten kurtulmak veya onu hafifletmek istemişlerdir. Uzmanlara göre, travmadan kurtulabilmenin en yaygın metodu onun hakkında konuşmak (*storytelling*) ve bu şekilde ruhsal durumun hafifletilmesidir¹⁴. Ermeni ailelerinden koparılmış veya ailelerini kaybetmiş kadınlar ve çocuklar dinlerini, dillerini ve yaşam ortamlarını değiştirmiş, kırımların ve sürgünün getirdiği eziyetleri çekmiş olarak, tabiidir ki, kendilerini yıllar boyu eşlik eden çeşitli travmalara maruz kalmışlardır. İslamlaştırılmış Ermeni kadınlarıyla ilgili kitaplarda en çok nine torun ilişkileri, bu ilişkilerdeki karşılıklı bağlılık ve güven göze çarpmaktadır ve denilebilir ki, bu durum, bu konuyla ilgili en önemli özelliklerdendir. Çeşitli halkların edebiyatında yaygın ve edebiyat biliminin konularından biri olan babalar ve evlatlar konusu Türk edebiyatındaki islamlaştırılmış Ermeni kadınlarla ilgili eserlerde özel bir nineler torunlar ilişkisine dönüşmüştür.

İslamlaştırılmış Ermeni kadınlarının torunları, onların acı hikayelerinin dinleyicileri olarak, ister istemez bu travmanın taşıyıcıları durumuna dönüşmüşlerdir. Diğer bir deyişle travma, onu taşıyandan güvenilir kişiye aktarılıp, bu sırrın yeni taşıyıcısı bu yükün ağırlığı altında ezilmeye başlamaktadır. Uzmanların belirttiğine göre, soykırımın travmatik anıları farklı Ermeni nesiller boyunca devam etmiş, zamana ve şartlara göre kendini değişik şekillerde belli etmiştir. Hrant Dink bu konuda “*Kuşaktan kuşağa aktardığımız travmamızdan kurtulmadıkça, Ermeni dünyasının huzurlu bir gelecek kurması mümkün gözüküyor.*”¹⁵ demektedir.

14 MARUTYAN H., a.g.e., s.77.

15 DINK H., Türkler ve Ermeniler: İki Yakın Halk; Türkiye ve Ermenistan: İki Uzak Komşu, Ermeni Sorunu Tartışılırken..., İstanbul, 2006, s.55.

Ermeni etnograf Harutyun Marutyan'a göre islamlaştırılmış Ermeni kadınlarının travmatik anılarına bir de travmatik gündelik yaşam eklenmiştir¹⁶. Bu, gerçekten de ilginç bir açıklamadır ve az aşağıda bu durumun dışavurumlarını örnekleriyle göreceğiz.

İslamlaştırılmış Ermeni kadınlarıyla ilgili yazılı eserlerde özellikle göze çarpan olgu, bu kadınların ilerlemiş yaşlarında aileleri ve çevreleri içinde büyük saygınlık görmeleridir. Hemen tüm kitaplarda da islamlaştırılmış Ermeni kadınlar akıllı, temizliğe büyük önem veren, çalışkan ve yetenekli ev kadınları olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Özellikle onların çok iyi yemek pişirme yetenekleri belirtilmektedir. Nineleriyle ilgili torunların anlattığı sayısız anılardan, kanımızca çok belirgin olan birini burada aktarmak istiyoruz. Ninesi Fate'nin kitaplara yönelik tapma derecede sevgisi bir Kürt aşiretinin üyesi olan Ahmet Önal'ı etkilemişti. *"Bizim evde yaşardı ve diyebilirim ki bizim evi o yönetiyordu. Bütün köylerde de sözü geçerdi. Aydın bir aileden çıktığını hissediyordum. Çocukların okutulmasına çok önem verirdi. Çok iyi hatırlıyorum bir gün okul dönüşünde kitap ve defterlerimi çamura düşürmüştüm. Eve o halde getirince annem buna kızdı. Anneannem annemi susturdu ve beni çağırdı bir hikaye anlatacağım diye. 'Bizimkiler' diye başladı. 'Bizimkiler'in ayrı bir aidiyete işaret ettiğini o zamanki çocuk kafamla bile anlamıştım, demek ki Kürt değilmişler. 'Bizimkiler bizi duvar diplerine bıraktılar. Altınlarını ve paralarını top-rağa gömdüler. Ama kitaplarını sırtlayıp götürdüler. Kitap çok kıymetlidir. Ben bu dünyadan giderim, altın ve paralar da gidebilir ama bir kitap gittiği zaman insanın her şeyi gider, bilgisi, geleceği, tarihi. Bu yüzden kitap insandan da, paradan da daha kıymetlidir. Onu çok iyi koruman gerekir. Bütün kitaplar kutsaldır"*¹⁷.

Hrant Dink de islamlaştırılmış Ermeni kadınların sahip olduğu saygınlığı konusuna değinerek *"Ve o kızlar, o kadınlar dedim, birer efsaneydiler, o evin birer dervişiydiler"*¹⁸ demektedir.

İslamlaştırılmış Ermeni kadınları konusuyla yazılmış ilk eserlerden biri İrfan Palalı'nın *"Tehcir Çocukları: Nenem bir Ermeniymiş"* anı-romanıdır. Bu kitap kanıtlar üzerine kurulmuş olmakla birlikte kahramanların isimleri çeşitli nedenlerden dolayı değiştirilmişlerdir. Kitapta nine, islamlaştırılmış Ermeni kadını Fatma ve torun Demir arasındaki özel bağı görmektedir. Sonuçta da nine, ilerlemiş yaşında hayatının sırrını ona teslim etmektedir. Bu kadın, soykırıma kadar olan hayatını, sürgün yolunu, kırımını, babasının öldürülmesini ve annesinin ölümünü ilerlemiş yaşına

16 MARUTYAN H., a.g.e., s.82.

17 ÖNAL A., "Bizimkiler, bizi duvar diplerine bıraktılar!", Yeni Aktüel, № 116, s. 50.

18 DINK H.: "Ölenlerin değil, kalanların üzerinden konuşalım", Zaman, 26, 11, 2005.

rağmen en ince ayrıntısına kadar hatırlamaktadır. Tüm bu görüntüler hayatı boyunca kendisine eşlik etmiştir. Anlatımlarına göre kervanları 80 kişiden müteşekkil olmuştur. *“Sonunda bir ben kaldım sanıyorum ya, neyse. Belki de benim gibi kurtulan bir kaç kız çocuğu daha vardır”*¹⁹. Kervandaki erkeklerin, bu arada babasının öldürülmeleri anını da hatırlamaktadır *“Daha sonra sıra ile tüm erkekleri öldürdüler. Adamlardan iki kişi tutuyor üçüncü biri öldürüyor. Ölenler kaç kişiydi bilmiyorum ama erkeklerin hepsini hançerleyerek öldürdüklerini biliyorum. En son babamı öldürdüler”*²⁰. Annesinden koparılma anı diğer tüm kaderdaşları gibi Fatma nine de derin izler bırakmıştır. Erkekleri öldürdükten sonra kervanda kalan kadınları ağaçların arkasına götürürler, tahminen tecavüz etmek için. *“Annem o tarafa doğru gitmeden önce bana doğru geldi ve bana bir şeyler söyledi, ya da fısıldadı, ama ne dedi hatırlamıyorum şimdi. Sadece beni öptüğünü hatırlıyorum. Zaten daha sonra annemle de bir daha hiç sarılıp öpüşmedik. Yanıma geldi beni öptü, bir onu biliyorum. Bu son öpüşü imiş meğer. Çünkü ertesi gün de annem soğuktan donarak öldü”*²¹.

Genelde, benzer eserlerde, islamlaştırılmış Ermeni kız çocuklarının iyi halli ailelerden geldiklerini ve ihtimam altında olduklarını hatırladıkları göze çarpmaktadır. Fakat, daha sonra tam tersine, çeşitli baskılara, hakaretlere maruz kalmışlardır ve çocukluklarından kalan sevgi ve ihtimamdan bir parça hatırayı korumuşlar ve belki de bu, kendilerine zorluklara karşı göğüs germe gücü vermiştir.

Kaderdaş bir grup çocukla birlikte kurtulduğunda Fatma 5-6 yaşlarında bir kız çocuğuydu, ardından Urfa'ya varırlar, orada besleme olarak alıkoyulur, daha sonra ise ailenin oğlu Derviş'le evlendirilir. Cinayet sahnelerinin çocuk üzerinde ne derin iz bıraktığını, onun hayatı boyunca ölümden korkmasında görebiliriz. Fatma nine-nin anlattığına göre kendisi için çok ağır ve hastalıklı bir durum olduğundan dolayı hayatı boyunca akrabalarının cenazelerine dahi gitmeye korkmuştur, fakat tüm bunların açıklaması, basit ve aynı zamanda derin bir mana ihtiva eden cümlesinin içinde gizlidir *“Ne zaman bir ölüm duysam babamın ölümü gözlerimin önüne geliyor”*²².

Torunlarından herhangi biriyle ilgili özel bağılıklarını islamlaştırılmış Ermeni kadınları bir nirengi noktası olarak görmüşlerdir. Lâkin bu bağ içinde onlar, geçmişteki Ermeni aileleriyle bir benzerlik görme arzusunda olmuşlardır. Örneğin, son telefon görüşmelerinde Fatma nine torunu Demir'e kendisini görebilmesi ve özlemini

19 PALALI İ., Tehcir Çocukları: Nenem bir Ermeniyim, İstanbul, 2005, s. 14-15.

20 A.g.e., s.16.

21 A.g.e., s.16-17.

22 A.g.e., s. 41.

giderebilmesi, belki de son olarak onu kucaklaması için çabuk gelmesini söylemektedir, çünkü ölümünün yakın olduğunun hissetmektedir ve ekler. “*Sen benim hem evladım, hem babamsın. Bilimiasen Keko, babam siye çok benzerdi. Yalavuz sen birez karasan. O daha beyazdı*”²³.

Türkiye’de islamlaştırılmış Ermeni kadınları konusunun güncellik kazanması ve açık tartışmaların başlaması açısından Fethiye Çetin’in “Anneannem” anı-romanı büyük rol oynamıştır. Bu kitap bu açıdan yazılmış ilk ve en etkili kitaplardan biri olmuştur, fakat benzer diğer eserlerden bilhassa yüksek sanatsal değeri açısından özel bir yer tutmaktadır.

Çetin’in anneannesi Heranuş da küçük yaşta kırımların, sürgünün dehşetini yaşamıştır. Sürgün yolunda bir jandarma tarafından kaçırılır, bu adam kendisini evlat edinir ve adını Seher olarak değiştirir. Heranuş, torunlarından Fethiyeyle derin bağ içinde olur ve sırrını ilerlemiş yaşında ona açar. Anneanne ve torunun bağının gelişmesinin birkaç sebebi vardır, fakat İrfan Palalı’nın ninesinin durumunda olduğu gibi Heranuş da, kanımızca, tornunda kaybetmiş olduğu ailesiyle bağlayan bir şey görmüş veya görmeye çalışmıştır. Fethiye’ye yönelik ve sık sık tekrarladığı sözler bunun ispatıdır “*Sen bizim tarafa benziyorsun*”²⁴. Çetin’in belirttiğine göre anneannesinin güçlü bir hafızası vardı, fakat Ermeni ailesini, sürgünü ve katliamlarla ilgili ayrıntıları hatırlamak için bunları hayatı boyunca kendi kendine devamlı tekrarlamış²⁵, yani devamlı travma içinde bulunmuştur. Heranuş’un kaderdaşı diğer Ermeni kadınlar da aynı ruh hali içinde olmuşlardır ve tüm bunlar hakkında yüksek sesle konuşma fikri bu kitabı yazma konusunda önemli bir itici güç olmuştur. “*Daha sonra anneannem gibi kaderdaş çok sayıda başka kadınların da bunları anlatamadıkları için onun gibi sürekli kendi kendileriyle, kendi içlerinde konuşmuş olduklarını öğrendim*”²⁶.

“Anneannem” kitabında islamlaştırılmış Ermeni kadınların travmatik günlük yaşamlarını resmeden belgelere rastlıyoruz. Heranuş ve kaderdaşları diğer islamlaştırılmış Ermeni kadınlarının, kendi Ermeni-Hristiyan adetlerinden bazılarını gizlice devam ettirme çabaları bilhassa dikkate şayandır. Örneğin, Paskalya kutlamak, bu bayramla ilgili çörek pişirmek gibi²⁷. Bu arada, eski dini olan hristiyanlığın adetlerini korumakla ilgili dolaylı dolaysız belgelere de rastlıyoruz bu kitapta. Mese-

23 A.g.e., s.122.

24 ÇETİN F., Anneannem, İstanbul, 2005, 5-inci basım, s. 29.

25 GHAZARYAN S., “Anneannem” romanının yazarı Fethiye Çetinle söyleşi, (Ermenice), Azdak, Beyrut, 27.11.2006.

26 A.g.m.

27 ÇETİN F., a.g.e., s. 78.

la, Ermeniler arasında, evlilikte “yedi göbek” sorma adeti yaygındır ve Heranuş’un kaçırılıp islamlaştırılarak, kürtleştirilmiş teyzesi Siranuş, oğluna Heranuş’un kızını istediğinde, Heranuş’un cevabı kesindir. *‘Ben akrabaya kız vermem’*²⁸.

İslamlaştırılmış Ermeni kadınların bir kısmı gerçekten müslüman olmuşlar ve dinin gereklerini yerine getirmişlerdir. Kendilerini çevreleyen ortamın etkisi altında bunların çoğu ellerinden geldiği kadar inanmış müslüman gözükmeye, kraldan fazla kralcı olmaya çalışmışlardır. Lâkin, tüm bunlara karşın, kitaplarda göze çarpan sayısız kanıt, çevrelerinin onların Ermeni orijinli olduklarını bilerek, gerekli olduğu zamanlar hakaret amaçlı olarak “gâvur”, “*Ermeni dölü*”, “*gâvuroğlu*” ve benzer terimler kullanmaktan geri kalmadıklarını belgelemektedir.

Almanya’da yerleşik Türk yazar Kemal Yalçın da kitaplarında zorla islamlaştırılmış ve gizli Ermeniler konusunu işlemektedir. Bu konuyla ilgili yazılmış ilk eseri olan “Seninle güler yüreğim” kitabında yazarın islamlaştırılmış ve gizli Ermeniler ile onların nesilleriyle yapmış olduğu görüşmeler röportaj şeklinde takdim edilmektedir. Kitapta adı geçen kahramanlardan gizli Ermeni Sultan Bakırcıgil, hemen hemen tüm islamlaştırılmış Ermeni kadınlarına özgü olan ilginç bir ayrıntı sunmaktadır “*Çoğunluğun yüzü gülmezdi*”. Yalçın’ın diğer kitabı olan “Sarı Gelin”de ise Adıyaman’lı tanınmış Bersumların ailesinden güzel Siranuş’un hikâyesine tanık oluyoruz. Bölgenin tanınmış Kürt ağalarından Nuri onu kurtarır ve daha sonra da kendisiyle evlenir. Yalçın’ın kitabında Nuri ağa ve Siranuş’un küçük oğulları Mehmet Nuri, annesi hakkında anlattıklarında islamlaştırılmış Ermeni kadınlarının yaşadığı travmatik gündelik hayatları ve anıları net bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. “*Anamın asıl ismi “Siranuş” idi. Babamla evlendikten sonra, “Hanım” demişler. Anam, gençliğinde bana ve ağabeylerime; “Hele bana bir kere Siranuş deyin de duyayım!” derdi. “Siranuş” deyince bana sarılır öper, öper ağlardı. Çocukluğumda anamın ağlayışına bakar bakar ben de ağlardım. Anamın neye ağladığını bilmezdim. Anam bazan dağlarla, kuşlarla, taşlarla, toprakla, çiçeklerle konuşurdu. Konuştuğu dili anlamazdım. Sorduğumda başımı okşar; “Anamın, babamın dili, senin dayılarının dili, Hayların dili” derdi. Hayların dili, anamın gözyaşlarının diliydi...*”²⁹.

Yusuf Bağı’nin “Ermeni kızı: Ağçik” anı-romanı da islamlaştırılmış Ermeni kadınlar konulu ve tekrar hayatta kalmış görgü şahidinin anlattığı anılarına dayanan kitaplardandır. Fatma olarak isimlendirilmiş Mariam, onyıllarca yaşadığı acıyı içinde saklamış

28 ÇETİN F., a.g.e., s. 60.

29 YALÇIN K., Sarı Gelin, Bochum, 2004, s. 294.

ve sadece ilerlemiş yaşında bir sırdaş bulabilerek anılarını onunla paylaşmıştır. Küçük yaşta soykırım dehşetini yaşamış olan Mariam, köyü, Erzurum'un Karskapı köyünü, iyi halli ve mutlu ailesini, kaybettiği babası, annesi ve iki erkek kardeşlerini gayet iyi hatırlamaktadır. Kitabın yazarı Yusuf Bağı şöyle söylemektedir. *"Fatma, kimliğiyle ilgili bu bilgileri kimseyle paylaşamazdı, sadece bana güveniyordu ve ben sorular sorduğumda beni kırmıyor ve bazı şeyleri anlatıyordu"*. Fakat, görünüşe göre, yaşadığı korkudan dolayı, o yaşında dahi anlattıklarının sadece ölümünden sonra yayınlanmasını kendisinden rica eder. Kervanlarının ve ailesinin boğazlanma sahnesi hafızasına kazılmıştır *"Akşama doğru küçük bir grup olarak kalmıştık. Bizi de almaya gelecekleri zamanı bekliyorduk. Bile bile ölüme gidiyorduk. Ben küçüktüm, farkında değildim. Fakat diğer kafile halkı sonunun ne olacağını pek iyi biliyordu. Kamptan beş yüz metre kadar uzaklaştık. Kampa bakan askerler bizi cellatlara teslim ettiler. Cellatların ellerinde kılıç, bellerinde kama vardı. Bellerine bağlı kuşağın altındaki kamayı ve kılıcın üstündeki kanı gözlerimle gördüm. Bizim grubumuzu alan cellat kırk yaşlarında, kısa boylu, şalvar ve yelek giyinmiş, kaşları kalın ve siyah, esmer tenli, siyah bıyıklı, başında hamayıl olan bir adamdı. O adam benim annem ve iki kardeşlerimi öldürdü"*³⁰. Celladın görüntüsü tüm ayrıntılarıyla Mariam'ın hafızasına yerleşmiş ve hayatı boyunca ona eşlik etmiştir. Bu dehşet yüzünden hayatının değişik devrelerinde derin ruhsal sarsıntılar geçirmiş, fakat tüm bunları kendi öz çocuklarından dahi gizlemiştir. Mariam'a göre, öldürmeden önce cellatlar yalnız bir soru soruyorlardı *"Müslümanlığı kabul ediyor musunuz?"* ve onlardan ret cevabı alınca kılıcı indiriyorlar"³¹. Küçük Mariam'ı Salih adlı başka bir cellat alır. Adını değiştirir. Fakat küçük çocuk uzun zaman gördüklerini atlatamayıp hep kâbuslar görmüş, uyuyamamış ve anlattıklarına göre cellat İbrahim'in yüzü gözlerinin önünden gitmemiştir. Ailesini öldüren cellat onun çocuk belleğinde o kadar derin bir iz bırakmıştır ki yıllar sonra tesadüfen onu görünce hemen tanımış ve yine aynı travmayı yeniden yaşamış, fakat bunları hiç kimseyle paylaşmamıştır. *"Tabii kimseye söylemezdim, içimde kalırdı. Hiç sırdaşım yoktu. Ben kimseye güvenip de sırlarımı söylemezdim"*³². Lâkin, Mariam'ın sırrını koruyabilmesinde bulunduğu çevresinin de rolü vardı, çünkü o ortamda Ermeniler hiç hoş görülmezlerdi. *"Kimseye de derdimi söyleyemem, çünkü söylesem beni hiç ederler. Fatma daha Ermenidir derler"*³³. Hayatının sonunda torunu Yusuf'a bunları anlatırken Fatma nine travmalı anılarını ve onlar-

30 BAĞI Y., Ermeni kızı. Ağçik, İstanbul, 2007, s. 11.

31 A.g.e., s. 13.

32 A.g.e., s. 36.

33 A.g.e.

dan kurtulmak için uygun ortamın olmadığını söyledi. “*Benim en büyük sıkıntım nedir biliyor musun? Yusuf oğlum, bu sırları bir sırdaş bulamadığım için bunca yıl sakladım. Güvendiğim kimse yoktu. Ben de unutmaya çalıştım. Yalnız unutulur bir olay değildi*”³⁴ sözleri bunu yeterince göstermektedir.

Gördükleri ve yaşadıkları dehşetler bu çocukları korkuya yönlendirir ve bu korku onlara hayatları boyunca eşlik eder ve bu açıdan Baskın Oran’ın hazırlamış olduğu ““M. K.” Adlı Çocuğun Tehcir Anıları” başlıklı kitabın kendisi kanıt niteliğindedir. Bu kitapta Adanalı Manvel Kırkyaşaryan sürgün yolundan geçip, ebeveynlerini kaybettikten, belli bir süre kendisini evlat edinen ailelerin yanında kaldıktan sonra Halep’e varıp kurtulur. Lâkin önemli olan, Sidney’de yaşayıp 90 yaşında olmasına rağmen Manvel Kırkyaşaryan hatıralarını anlatırken asıl ismini söylemekten korkması “*Benim adım M.K.dır*” demesidir.

İslamlaştırılmış Ermeni kadınlar konusunda elimize ulaşan bir başka ilginç kitap Gülçiçek Günel Tekin’in “Kara kefen” belge-romanıdır. Bu kitapta bir kaç islamlaştırılmış Ermeni kadınlarının hikayeleri yer aldığından dolayı, bunu daha çok bir derleme olarak kabul edebiliriz. Kitabın “İslamlaştırılmış Ermeni kadınların dramı” alt başlığı da dikkate değerdir. Kitaptaki birbirine benzeyen hikâyelerden sadece Elazığ’ın Kulvenk köyünden Varter Tumacanyan’ın hikayesine değinmek istiyoruz. Varlıklı bir ailenin çocuğu olan Varter, katliamda Cafer Tan adlı bir Kürt tarafından kaçırılıp ölümden kurtulur ve onunla evlenir. Varter’in tüm ailesi öldürülür. Varter’in hikâyesinde ilginç bir ayrıntı vardır. Bir süre sonra Varter kocasıyla kendi köyüne döner ve tek mirasçısı olarak baba evine, tarlasına, bağına sahip çıkar. Lâkin, köye dönüşün Varter için başka bir anlamı daha vardır, o kendi öz ortamına dönmektedir, bu ise onun için hem eziyet hem de tesellidir, fakat Varter bunu bilinçli olarak tercih etmiştir. Tüm bunlar bir taraftan ona kaybetmiş olduğu ailesini hatırlatmakta, bir yandan da özlemini giderme imkânı vermektedir. Daha sonra Varter bu konuda kızı Şirin’e şunları söyleyecekti: “*Her tarlada, her ağacın altında, her çeşmede, her su yolunda annemin, babamın, kardeşlerimin izi vardı. Her eve girişimde, annemi, babamı, kardeşlerimi hayal ediyordum. Sanki onları görüyor, sanki sesleri kulaklarımı çınlatıyordu*”³⁵. Fakat bir süre sonra köyü terk etmek zorunda kalırlar ve bu, Varter için ikinci bir travma olur. Kitapta, Varter’in diğer islamlaştırılmış kadınlar gibi, kaderdaşlarıyla ilişki içinde olduğu görülmektedir, onları birleştiren ise

34 A.g.e., s. 37.

35 TEKİN G., Kara kefen, İstanbul, 2008, s. 12.

yaşadıkları acılardır. Şirin Tan'a göre annesi, bir diğer islamlaştırılmış Ermeni kadın olan Melek'le çok yakın bir dostluk kurmuştu: "*Zaman-zaman sohbetlerinde ağ-larlardı. Niye ağladıklarını bir gün olsun hiç sormadık, hiç sorgulamadık*"³⁶. Varter Tan da bazı hristiyan geleneklerini gizlice sürdürmeye çalışmıştır. Bu gelenekler-den biri ekmek pişirirken üzerine haç yapmaktı, fakat bir gün kocası bunu görünce ona çok kızar ve "*Ermeni kızı, yıllar geçti hâla Ermeniliğinden vazgeçemedin!*"³⁷ di-yerek döver. Onun böyle yalnız, çevresi tarafından anlaşılmamış ve kendi iç dünya-sına kapanmış halde kalmasını yıllar sonra çocukları acıyla hatırlayacaklardır. Onu anlamadıkları, onun dertlerini ve acılarını paylaşmadıkları için bugün vicdan azabı duymaktadırlar. Kızı Şirin, yıllar sonra şöyle söyleyecekti, "*Biz onu hiç anlayama-dık, hiçbir acısına ortak olamadık. Anam hep yalnızdı ve acı çekiyordu. Hiç kimse de onun derdini sormadı*"³⁸. Varter'in, hayatının sonunda çocuklarına ettiği vasiyet de dikkate değer. "*Ben gün görmedim. Günlerim kara oldu. Hep acılar yaşadım. Ya-şamım kara oldu. Ölürsen kefenim kara olsun*"³⁹. Kitabın başlığı olan "Kara kefen" sadece Varter'i değil, kaderdaş birçok islamlaştırılmış Ermeni kadınlarının hayatla-rını sembolize etmektedir.

Sonuç olarak, Türk edebiyatında İslamlaştırılmış Ermeniler konusunun yansı-ması Ermeni soykırımının hem bir ispatı, hem de bir parçasıdır.

KEYWORDS:

Türk edebiyatı, Ermeni konusu, sosyal gerçekçilik, Ermeni soykırımı, Ermenilerin islamlaştırılması, Anı, roman

РЕЗЮМЕ

Официальная политика Турции по опровержению и отрицанию Геноцида армян проявляется в самых разных сферах. Художественная литература также не является исключением. После Геноцида армян турецкая литература, следуя

36 A.g.e., s. 17.

37 A.g.e., s. 19.

38 A.g.e., s. 5.

39 A.g.e., s. 21.

этому принуждению, либо хранила молчание, либо поддерживала политику геноцида. Однако с 1950-х годов некоторые оппозиционные турецкие писатели стали косвенно упоминать массовые убийства и депортации армян в своих произведениях. С середины 2000-х годов, в результате некоторых внешне и внутриполитических изменений в Турции, армянская тематика начинает заметно развиваться в турецкой литературе. Это было связано с публикацией личных воспоминаний жертв трагедии – армянских женщин, переживших Геноцид армян и насильственно исламизированных. Эти мемуарные произведения оживили дискуссии о Геноциде армян в Турции и открыли новые аспекты проблемы: похищение и насильственная исламизация армянских женщин в годы геноцида, что также является одним из неопровержимых доказательств геноцида. Более десятка опубликованных мемуарных романов и рассказов через некоторое время уступили место более мелким произведениям. Однако в последние годы материал потерял свое признание и вышел из литературных процессов.

SUMMARY

The official policy of Turkey to refute and deny the Armenian Genocide manifests itself in a variety of spheres. Fiction is no exception, either. After the Armenian Genocide, Turkish literature, following this compulsion, either remained silent or supported the policy of genocide. However, since the 1950s, some opposition Turkish writers have begun to indirectly mention mass killings and deportations of the Armenians in their works. Since the mid-2000s, as a result of some external and internal political changes in Turkey, the Armenian theme has begun to develop noticeably in Turkish literature. This was due to the publication of personal memoirs of the victims of the tragedy – Armenian women who survived the Armenian Genocide and were forcibly Islamized. These memoirs have revived discussions about the Armenian Genocide in Turkey and opened up new aspects of the issue: the abduction and violent Islamization of Armenian women during the genocide, which is also one of the irrefutable proofs of the genocide. More than a dozen published memoir novels and short stories gave way to smaller works after a while. However, in recent years, the material has lost its recognition and has withdrawn from literary processes.